

МІЖНАРОДНІ АКТИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НА ҐРУНТІ ПРІОРИТЕТУ ВИЗНАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

**Коровайко Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, здобувач
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК 343.13 (477)

Проанализированы вопросы роли источников международного права как определенной основы для развития уголовного процессуального права Украины. Обращено внимание, что источники международного права по правам человека содержат важные для сферы уголовного судопроизводства нормы, выступающие в качестве стандартов (принципов) этой разновидности правоприменительной деятельности, закрепляют основные права человека в этой сфере и их гарантии. Указано на необходимость принятия действенных мер по более полному включения международных стандартов уголовного судопроизводства и прав человека в эту сферу правоприменительной деятельности органов досудебного расследования, прокуратуры, суда.

Ключевые слова: нормы международного права, международные стандарты прав человека и уголовного судопроизводства, нормы национального права, система источников уголовного процессуального права, уголовное производство, соблюдения прав человека.

Este studiat rolul surselor de drept internațional ca bază pentru dezvoltarea dreptului procesual penal al Ucrainei. Se atrage atenția că sursele dreptului internațional al drepturilor omului conțin importante prevederi pentru sfera justiției penale, care acționează în calitate de standarde (principii) din varietatea de aplicare a legii, stabilesc drepturile fundamentale ale omului și garanțiile acestora în acest domeniu. Se indică necesitatea luării măsurilor eficiente pentru a spori implementarea standardelor internaționale ale justiției penale și a drepturilor omului în acest domeniu de către organelor de anchetă, procuratură, judecată.

Cuvinte cheie: normele dreptului internațional, standardele internaționale privind drepturile omului și a justiției penale, normele de drept național, sistemul izvoarelor de drept procesual penal, procesul penal, respectarea drepturilor omului.

The article analyses the role of sources of international law as a certain basis for development of Criminal Procedural law of Ukraine. It emphasizes, that sources of international law in the sphere of human rights contain significant norms for criminal legal proceedings, which play the role of standards (foundation) of this type of law enforcement activity, secure main human rights in this sphere and their guarantees. It outlines the need to take actionable measures for more profound incorporation of international standards of criminal legal proceedings and human rights in this sphere into law enforcement practice of prejudicial inquiry organs, public prosecutor office, and court.

Key words: norms of international law, international standards of human rights and criminal legal proceedings, norms of national law, system of sources of Criminal Procedural law, criminal proceeding, observance of human rights.

Постановка проблеми. Вимога утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою, визнання нею людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищими соціальними цінностями було свого часу проголошено в основоположних міжнародних актах з питань прав людини (Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо). У цих актах, окрім іншого, визначаються й стандарти, які відносяться до сфери кримінального судочинства (доступність правосуддя, справедливість судового розгляду, розумність строків, незалежність та безсторонність суду, публічність розгляду справи тощо), закріплюються основні права особи у цій сфері та їх гарантії (презумпція невинуватості, право на захист та на юридичну допомогу, право на безоплатну допомогу перекладача тощо). Їх визнання має важливе значення для держави, яка вважає себе демократичною та правовою. Відмічено, що передумовою входження України до світової спільноти як повноправного члена з розвиненою системою права є імплементація до українського законодавства міжнародних стандартів з прав людини у сфері кримінального судочинства [1, с. 18]. Саме тому приведення кримінального процесуального законодавства України у відповідність до вимог міжнародних стандартів у цій сфері є одним із напрямів його реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з місцем міжнародних стандартів кримінального судочинства у кримінальному процесуальному праві України, з їх роллю у формуванні правової основи кримінального провадження, присвячені роботи Ю.М. Грошевого, О.М. Дроздова, І.М. Ільченко, О.В. Капліної, М.М. Міхеєнка, О.А. Назаренка, А.Р. Туманянц, Д.В. Сімоновича, О. В. Узунової, Д.В. Філіна, В.П. Шибіка, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та ін. Отримані в дослідженнях цих науковців результати сприяли як розробці теоретичних, нормативних положень щодо вирішення питання про залучення до регламентації кримінальної процесуальної діяльності норм міжнародних актів, якими

передбачені загальновизнані стандарти кримінального судочинства і прав особи у цій сфері, так і їх практичній реалізації. В існуючих дослідженнях також віднайшли своє вирішення питання класифікації, особливостей застосування окремих актів у правозастосовній діяльності слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів.

Не вирішені раніше проблеми. Однак, вченими з приводу впливу положень міжнародних актів у сфері кримінального судочинства на формування національного кримінального процесуального законодавства України висловлювалися різні точки зору. Так, у науці кримінального процесу недостатньо повно досліджено питання впливу принципу антропоцентризму, який визначає зміст багатьох норм міжнародних актів з питань прав людини та покладений в основу правових систем більшості країн континентального права, на розвиток кримінального процесуального законодавства України та регламентованої ним діяльності. Як наслідок, серед вчених відсутня єдність позицій і щодо питання пріоритету забезпечення прав та свобод особи як основного завдання кримінального провадження. Фахівці відмічають, що в сучасних реаліях стає актуальним аналіз державно-правових явищ саме через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики, в першу чергу, на проблему людини [2, с. 21]. Це має наслідком необхідність змін у теоретичних поглядах та практичних формах праворозуміння і правозастосування. Погодилося з В.О. Туляковим, що парадокс сучасної публічно-правової доктрини полягає в поступовому розмиванні публічності, в поверненні презумпції примата індивідуального, приватного над державним, публічним, і тому антропоцентризм сучасних досліджень стає очевидним [3, с. 21]. Наявність цих тенденцій обумовлює потребу у зміні доктринального розуміння напряму розвитку кримінального процесу, який повинен бути заснований на ґрунті пріоритету прав та свобод людини.

Мета. Метою статті є дослідження ролі міжнародних актів як джерел права, що містять стандарти у сфері кримінального судочинства.

чинства, щодо розвитку кримінального процесуального законодавства України на ґрунті пріоритету прав та свобод людини, а також опрацювання шляхів включення положень цих актів до регулювання кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у створенні підґрунтя для реалізації змісту вказаних у ст.ст. 1, 3, 6, 8, 19 Конституції України положень, визнанні їх у якості основи для організації діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, зокрема слідчих, прокурорів, суддів, відіграють джерела права. Під ними розуміють засоби його зовнішнього прояву, які є офіційними способами вираження, у тому числі і текстуального закріплення змісту правових норм, за допомогою чого вони стають загальнообов'язковими, а як відомо, до основних форм права науковці відносять: законодавство, звичаєве право, прецедентне право, договірне право, судову та адміністративну практику [4, с. 121; 5, с. 152; 6, с. 33; 7, с. 8]. У демократичних правових державах властивості джерела права (офіційність, загальна обов'язковість, формальна визначеність) надають їм значення засобу закріплення прав та свобод особи, а також механізмів охорони та захисту основних цінностей таких держав – людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, зокрема й у сфері кримінального судочинства.

Отже, у кримінальному процесуальному праві форми (джерела) права, безвідносно до їх виду (кримінальні процесуальні звичаї, судовий прецедент, акти законодавчої влади, рішення Конституційних судів, вищих органів судової влади тощо [6, с. 33]), є засобом фіксації, формального вираження, об'єктивації правових норм, які визначають: правовий статус людини (права і свободи) у цій сфері, їх гарантії (розділи II, VII, VIII Конституції України), засади функціонування суду, органів прокуратури, слідства, адвокатури (ст. 19, п. 14 ст. 92, розділи VII, VIII Конституції України).

Аналізуючи праці науковців, які присвячені питанням джерел кримінального процесуального права та суміжних галузей [7; 8; 9; 10; 11], зауважимо, що окремі з джерел віді-

грають власну, особливу роль, яка не зводиться лише до регулювання галузевих правовідносин. Мова йде про ті з них, які закріплюють загальнолюдські цінності та визначають основи існування людини і суспільства, основоположні засади функціонування держави у відповідній сфері її діяльності. Переважним чином мова йде про такі джерела права, як міжнародні акти (конвенції, договори, угоди). Т.Л. Сироїд відмічає, що основні права людини та основні свободи в рамках Ради Європи закріплюються міжнародними угодами та додатковими протоколами до них, адже з моменту заснування (1949 р.) Рада Європи плідно попрацювала над розробкою поняття основних прав, і у нинішній час їх визнають усі держави – учасниці організації, на них базується загальноєвропейська модель [12, с. 81]. Тобто закріплена міжнародними угодами, зокрема загальноєвропейська, модель організації суспільства базується на визнанні прав людини та основних свобод. У літературі також звернено увагу на той факт, що міжнародні акти певною мірою уніфікують чинне кримінальне процесуальне законодавство з точки зору загальновизнаних принципів та вимог, що ставляться міжнародним співтовариством до цього виду державної діяльності [7, с. 12].

Якщо проаналізувати такі акти міжнародного права, як Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, то дійсно в цих актах на першому місці стоять права та свободи людини, а самі акти ґрунтуються на концепції пріоритету людини, її прав, які у цій якості виступають основою сучасного розуміння світового порядку. Також відмітимо, що ці акти, по-перше, є формами закріплення загальновизнаних багатьма країнами світу норм-стандартів, зокрема і таких, що стосуються сфери кримінального судочинства. По-друге, у цих актах закріплені права та свободи людини, частина з яких належать їй, як учаснику кримінального провадження. По-третє, вони поряд із нормою-стандартом, яка передбачає певне основоположне право особи чи її свободу, встановлюють і відповідні правові механізми (гарантії) їх забезпечення,

у тому числі такі, що діють у сфері кримінального судочинства. Отже, основоположні міжнародні акти закріплюють на рівні аксіоми ідею цінності людини, пріоритету її прав та свобод і обов'язковості їх забезпечення та захисту. І можна констатувати, що у сучасному праві розвинених демократичних країн, яке сформувалося, починаючи з другої половини ХХ ст., має місце домінування антропоцентричного підходу до правового регулювання суспільних відносин.

З цього приводу Т.О. Подковенком звертається увага, що принцип антропоцентризму дає можливість спрямувати не тільки юридичну науку, але і юридичну практику на розв'язання актуальних питань сучасного державотворення, зумовити творення якісно нового, гуманного законодавства, а сама ідея антропоцентризму через втілення основних гуманістичних ідей має стати світоглядною основою та ціннісним орієнтиром для кожного [2, с. 25]. Якщо звернути увагу на зміст останніх реформ правової основи системи кримінального судочинства, особливо в частині прийняття чинного КПК України, то в їх змісті чітко простежується, як відмітив Т.О. Подковенко, «ідея антропоцентризму через втілення основних гуманістичних ідей». Щодо змісту самого принципу антропоцентризму, то, як відмічають фахівці, він є певною константою для правотворчої діяльності та функціонування правової системи суспільства, і полягає у визнанні людини центром (основною фігурою) правової реальності, навколо потреб якої обертається світ правових явищ, а вираження та задоволення розумних потреб людини має виступати основним критерієм оцінки ефективності дії права та діяльності держави, що забезпечує фокусування уваги на людині [13, с. 21; 14, с. 16].

Тому, враховуючи наведену вище позицію Т.Л. Сироїд, що загальноєвропейська модель базується на визнанні основних прав людини та основних її свобод, що знайшло своє відображення та закріплення у міжнародних угодах, доходимо до висновку про роль міжнародних актів як засобу закріплення принципу антропоцентризму. Також відмічаємо, що модель права, яка продовжує формуватися і

в Україні, цілком можна характеризувати як антропоцентричну. Основна її сутність полягає у пріоритетному визнанні і забезпеченні прав та свобод людини. Її основою виступають джерела права – відповідні міжнародні акти (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод тощо). Такі джерела права слід розглядати як засоби закріплення та трансляції ідеї антропоцентризму у вітчизняне право.

Ці ідеї в певній частині сприйняті вітчизняним законодавцем. На те, що антропоцентрична модель, у тому числі і кримінального судочинства, яка притаманна праву західноєвропейських країн системи континентального права, з моменту проведення перших кроків судово-правової реформи почала формуватися і в Україні, свого часу було вказано Д.В. Філіном [15, с. 225]. Цю тенденцію слід і далі розширювати та поглиблювати, зокрема, шляхом закріплення у КПК України в якості окремого положення засад забезпечення прав і свобод людини в кримінальному судочинстві [16, с. 100-102]. Такий підхід, безумовно, сприятиме продовженню формування правової системи України та системи кримінального судочинства на ґрунті антропоцентричної моделі. Остання знайшла своє відображення у ст. 3 Конституції України, а у кримінальному процесі ця модель є проявом ідеї гуманізму [16, с. 99- 101].

Тому слід і далі наполягати на послідовній реалізації в доктрині, законодавстві та юридичній практиці закріплених у Декларації про державний суверенітет України положень, згідно з якими наша держава визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права (розділ Х «Міжнародні відносини»). Саме тих норм, які визнають та закріплюють на міжнародному рівні пріоритет людини, її прав та свобод, у тому числі і в сфері кримінального судочинства. Отже, робить висновок Д.П. Письменний, поряд із іншими джерелами кримінальне процесуальне законодавство має враховувати найважли-

віші демократичні принципи кримінального судочинства, які проголошені в основоположних міжнародних документах [17, с. 39]. Схожу позицію висловлено П.П. Андрушко, М.М. Васюк, що міжнародні договори є джерелом права, зокрема і кримінального права, адже у них вказуються вихідні норми та принципи, що є основою існування правової системи будь-якої країни світу, а без відповідної імплементації та виконання міжнародних актів неможливо досягти відповідних цілей, зокрема дотримання права та свобод людини [9, с. 226].

З аналізу наведених точок зору також можна звернути увагу і на той факт, що в джерелах міжнародного права, які містять норми, що закріплюють засади або основні вимоги до організації діяльності слідчих, прокурорів, судів, які визначають критерії справедливого судочинства та встановлюють гарантії прав особи у цій сфері, також містяться ефективні, досконалі та дієві моделі правозастосовних процедур. До того ж у цих актах передбачені більш розширені гарантії прав та свобод особи. Погодимось із точкою зору, що закономірним відображенням сучасної тенденції в напрямку посилення гарантій прав осіб – учасників кримінального судочинства є підвищена увага до існуючих міжнародних стандартів у сфері прав людини, які акумулюють у собі передові правові концепції, що визначають правовий стан людини [1, с. 15]. Ця констатація знову акцентує увагу на необхідності більш широкого врахування у кримінальному процесуальному праві міжнародних стандартів у сфері прав людини, джерелом закріплення яких є відповідні міжнародні акти.

Саме тому, попри різноманіття форм (джерел) міжнародного права (конвенції, договори, угоди), вкажемо на те, що у разі, якщо вони містять норми, які здатні регулювати кримінальні процесуальні відносини, то їх слід використовувати при регулюванні кримінального провадження. Звернуто увагу, що ефективність норм міжнародних договорів визначається якісним рівнем їх відображення у кримінальному процесуальному праві [6, с. 36]. Погоджуючись з цією думкою, відмітимо, що

тут важливий саме результат правового регулювання кримінального провадження, який є метою створення правових норм та їх відображення у джерелах кримінального процесуального права, а не декларування намагань його досягти.

У цьому контексті підтримаємо О.Г. Шило, яка відмічає, що тенденцією розвитку кримінального процесуального законодавства України є прагнення до створення судочинства охоронного типу, спрямованого на захист прав і законних інтересів кожної людини, незалежно від її процесуального статусу та підстав залучення до провадження [18, с. 204]. Саме на досягнення такого результату спрямовані й основоположні міжнародні акти з питань прав людини, у тому числі і ті з них, які містять стандарти у сфері кримінального судочинства. Мабуть, тому в літературі звернуто увагу, що нині постає питання про необхідність переведення визнаних Україною міжнародних стандартів прав людини з декларативної площини до стану реальної урегульованості суспільних відносин та стану правопорядку, заснованих на таких стандартах [19, с. 17].

Як підсумок дослідження питання ролі міжнародних актів як джерел права, що містять стандарти у сфері кримінального судочинства, щодо розвитку кримінального процесуального законодавства України на ґрунті пріоритету прав та свобод людини, як прояву принципу антропоцентризму, відмітимо наступне:

- незважаючи на ту увагу, що приділена в юридичній науці питанню міжнародних стандартів кримінального судочинства, вони ще й досі не знайшли свого остаточного вирішення, що не сприяє однаковому доктринальному розумінню їх ролі у регулюванні кримінального провадження, впливу на розвиток кримінального процесуального права, можливості їх використання як гарантій прав та свобод особи у кримінальному судочинстві;

- щодо основних напрямів розвитку кримінального процесуального законодавства України, то вони, у тому чи іншому ступені, повинні бути пов'язані із вирішенням питання імплементації норм міжнародних стандар-

тів кримінального судочинства до національного законодавства;

- серед основних заходів удосконалення змісту кримінального провадження слід виділити напрям формування його на ґрунті антропоцентричної моделі, де зміст норм кримінального процесуального права повинен бути пронизаний принципом гуманізму;

- розбудова кримінального процесуального права та відповідного законодавства повинна здійснюватися з урахуванням антропоцентричного характеру сучасної моделі права України, яка обумовлює перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права;

- реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства у законодавстві України – засіб підвищення ефективності регулювання кримінальних процесуальних відносин, умова сформування кримінального провадження на якісно новому рівні, де основним орієнтиром у діяльності слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів є основні права та свободи людини.

Вважаємо, що належна реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства у законодавстві України здатна вплинути на існуючий стан речей. У цьому контексті відмічено, що міжнародні документи є дуже важливими джерелами права для України, а тому їх реалізація є запорукою інтеграції нашої країни до загальносвітової системи захисту прав людини та, як результат, утвердження в Україні правової держави [19, с. 18], адже саме у міжнародних актах містяться правові норми (правові стандарти), котрі орієнтують та стимулюють розвиток і зближення національних законодавств [8, с. 11]. Саме тому перспективним напрямом наукових досліджень слід вважати питання відповідності норм кримінального процесуального законодавства України, особливо його засад, змісту міжнародних стандартів у цій сфері.

Література

1. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / Д. В. Сімонович. – Харків : Ника-Нова, 2011. – 272 с.
2. Подковенко Т. О. Принцип антропоцентризму в контексті сучасного праворозуміння / Т. О. Подковенко // Юридичний вісник. – 2012. – № 2(23). – С. 21-25.
3. Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой политики / В. А. Туляков // Юридические науки и образование – Вып 35 – Баку: Сада, 2012 – С.246-261.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. Посіб / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – с. 229–232.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навч. закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2011. – 584 с.
6. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
7. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. / О.М. Дроздов. – Х., 2004. – 24 с.
8. Узунова О. В. Міжнародно-правові договори України як джерела кримінально-процесуального права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / О. В. Узунова. – Київ, 2008. – 18 с.
9. Андрушко П. П. Міжнародні договори як джерело кримінального права / П. П. Андрушко, М. М. Васюк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 224–226.
10. Загурський О. Джерела Кримінально-процесуальної політики України / О. Загурський // Юридична Україна. – 2012. – № 9. – С. 112–117.

11. Омельченко О. Є. Джерела, які визначають порядок кримінального провадження / О. Є. Омельченко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – № 2. – 2013. – С. 32–37.
12. Сироїд Т. Л. Правова основа та механізми захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні / Т. Л. Сироїд // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Право". – № 1 (12). – 2014. – С. 79–86.
13. Славова Н. О. Антропоцентризм як принцип правотворчості / Н. О. Славова // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 134–142. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_1_22
14. Завальнюк В. В. Принципи антропологічної парадигми права / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук.пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспортУкраїни, НУ «ОЮА». – Одеса :Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 66. – С. 473–477.
15. Філін Д. В. Західно європейська антропологічна модель, як основа реформування кримінально-процесуального законодавства України / Д. В. Філін // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 224–226.
16. Голубов А. Є. Щодо шляхів гуманізації кримінального судочинства України / А. Є. Голубов // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 99–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10gaekcu.pdf>
17. Письменний Д. П. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи / Д. П. Письменний // Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 38–47.
18. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі / О. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 203–213.
19. Ганзицька Т. С. Міжнародні стандарти прав людини : теорія та практика реалізації в Україні / Т. С. Ганзицька, М. В. Штанько // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 4. – С. 16–18.

